

Gazdakörök, olvasóegyletek, társaskörök, kaszinók a két világháború között Nógrádban

Korszakváltás, kurzusváltás.

A dualizmuskori egyesülettörténet hű tükörképe egy polgárosodó, – ha megtorpanásokkal is – gazdaságilag fejlődő ország belső társadalmi folyamatainak. Az 1867 után erőteljesen ható liberális eszmények nem csupán a haladó társadalmi elitet, hanem az állam, a közhatalom világát és középrétegeket is „megfertőzték”. A lassan magához térő, szabad lélegzethez jutó, de intézményhiányos társadalomban valóságos egyesületalapítási láz bontakozott ki, amely a múlt század utolsó és a század első évtizedeiben tetőzött.¹ Az állam nem mondott le ugyan az egyesületek ellenőrzéséről, de rendezett jogi keretek között szabad utat engedett működésüknek. Az egyesületi élet fejlődésén belül tetten érhetők a megkésett magyar társadalomfejlődés anomáliái, a fő tendencia mégis a folyamatosan épülő, demokratizálódó civil társadalom formagazdagságát, teljesedését mutatta.

Az első világháború kitörése után gyorsan lehanyatlott az addig élénk egyesületi élet. A háború utolsó éveiben a legtöbb egyesület szüneteltette működését, kivéve a kórházi, a segélyező és a karitatív tevékenységet végzőket. A forradalmak idején is zárva maradtak az egyleti házak, termek, kaszinók, vagy ha mégsem, akkor általában nem hagyományaik szerint folyt bennük az élet. Később a bosszú, a büntetés évei alatt csak a legmegbízha-

LŐRINCZY ISTVAN

A skótszoknyás felügyelő

II.

Az újabb fojtogatásos gyilkosság hírére Mr. Andrews elhalasztotta Fauna megtekintésének nem sok újdonsággal kecsegtető látványát, s százötvenes sebességgel robogott vadonatúj Fordjával vissza a kisvárosba.

Nagy volt itt a felfordulás. Mindenki sejtette, hogy Mrs. Smollett meggyilkolása valami összefüggésben van az eddigi fojtogatásos bűntettekkel!

Mr. Andrewst borzalmasan megrázta Mrs. Smollett halála, hiszen az asszony már a kedvese volt, szerette a felügyelő ezt a nőt. És Mr. Andrewst talán ez az érzelm is vezette abban az emberfeletti igyekezetében, hogy az asszony gyilkosát mindenáron kézrekerítse!

több körök irányítása mellett szerveződő társulásokat toleráltak.

A két világháború közé eső korszak egyesülettörténete jellegzetes jegyekben különbözött a dualizmuskori egyesületek megnyilvánulásaitól. A különbségeket az eltérő társadalmi, politikai, jogi viszonyok determinálták. Már a Horthy-korszak első éveiben az előzőektől alapvetően eltérő, az egész társadalmat átható ideológiai mező alakult ki, amely erős befolyást, mintegy vezérlő erőt jelentett minden intézmény számára. Természetesen nem ez az egyetlen olyan hatásrendszer, amely befolyással volt a társadalom szerveződéseire. Az egyesületi élet működésének, problematikájának felfejtése, bemutatása, részletes elemzést kívánna, amely e helyen nem áll módomban.²

Az 1960-as évek elején írt dolgozatában *Kiss Jenő*, azzal indokolta az olvasókörök, népkörök és gazdakörök két háború közötti elterjedtségét, hogy azok egyfelől a kiépítetlen, megfelelő törvényekkel nem támogatott állami népművelést pótolták, másfelől a vidéken nem létező politikai szervezeteket.³ Állítása – véleményem szerint – nem fedi egészen a valóságot, hiszen az egyesületek éppen ott szaporodtak a leggyorsabban, ahol a népművelés feltételei is a legjobbak voltak. A községekben, kisvárosokban az állami népművelés ugyanazokra támaszkodott, akik az egyesületeknek is szervezői, aktivistái, motorjai lehettek. Nem helytálló tehát azt gondolni, hogy a népművelői szándékok és az egyesületi élet függetlenedtek, távol kerültek egymástól. Az állami népművelés gyakorlata nem bizonyult egyesületellenesnek, s az egyesületek fő céljait áttekintve kitűnik, hogy nem elsősorban politikai szándékok kifejezői, megformálói voltak. Természetesen aligha létezett egyesületi élet a tagok politizálása nélkül. Ugyanakkor köztudott, hogy általában tilos volt az egyesületek helyiségeiben politikai kérdésekkel foglalkozni – különösen a munkásegyesületekben – kivéve a pártköröket és politikai egyesületeket. Ez utóbbi kategóriába tartozó társaskörök, klubok, kaszinók azonban nyíltan szolgálták valamilyen helyi vagy országos politikai párt érdekeit. A falvakban tevékenykedő egyesületek mindennapjait, konkrét történéseit alapul véve sokszor szinte megkülönböztethetetlen egymástól a gazdakör, a kaszinó és az olvasóegylet. Jelentős eltérést tapasztalunk azonban, ha a város és a falu azonos

→
Na, most nem volt túl nehéz dolga a nyomozásnak.

Egy Cadillac érkezett az éjszaka a kisvárosba, abban láttak egy csinos, fekete hajú hölgyet, meg egy igen magas férfit, a férfi vezette a kocsit.

Az orvosszakértő megállapítása szerint a tettes gumikesztyűt használt az asszony megfojtásakor, így ujjlenyomat most sem maradt...

Hajnalban, a kisváros szállodájának bárjában Oneda, a pincér megismerte Clinkert, a fiú két üveg skót viszkít csomagoltatott be a japánnal, azt mondta, elviszi a piát.

A szállodaportás, Hewitt, szintén rögtön felismerte Clinkert, bicegős járásáról, ami egy rugbysérülés örök emléke maradt a fiúnál. Szobát vettek ki a szállodában, az asszonyt nem ismerte fel ekkor még senki, mert nagyon ki volt festve. Clinker, Mr. Sing néven jelentkezett be, a portásnak

nevű egyesületi képződményeit vetjük össze. Egy olvasóegylet teljesen más életet élt akkor, ha kisközségben alakították, s másképp, ha ipari környezetben, ahol tagjai a gyári munkásságból verbuválódtak. Mászt jelent egy községi kaszinó, mást a vállalati tiszti kaszinó, az úri kaszinó, vagy az, ahová katonák jártak.

A legnagyobb egyesületalapítási gyakoriság a konszolidációs időkre esik. A számba vett 105 egyesületből 51 jegyeztette be magát 1922–1931 között, az ezt követő tizenhárom évben pedig 32. (Lásd a mellékelt táblázatot.)

Gazdakörök, olvasóegyletek, társaskörök, kaszinók

Egyesület típusa	1919 előtt	1919–21	1922–31	1932–45	Visszat. ter.	Össz.
Olvasóegyletek	7	2	18	10	–	37
Gazdakörök	1	1	23	21	–	46
Kaszinók	6	1	6	–	–	13
Társaskörök	1	–	3	1	4	9
Összesen	15	4	50	32	4	105

Viszonylag magas a dualizmus idején létrejött társulások száma: 15. A visszacsatolt területeken nem találtam olvasóegyletet, kaszinót, gazdakört, mindössze 4 társas kört. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem is létezhetett ilyen, de azt igen, hogy előfordulásuk nem volt jellemző.

→
sok dohányt adott, megjegyezte: Nem akarja az asszonyt férje miatt kellemetlen helyzetbe hozni! Ezért nem mondta be igazi nevét... Aztán Clinkert a szomszédos nagyváros bárjában fülelték le, éppen két kurvának mesélte a rugbyjáték elemi szabályait...

A Clinker-bűnper aztán, az valódi szenzáció lett!

A skótszoknyás felügyelő legidősebb fia eleinte igen nagyképű volt, megjátszotta a „volt rendőrt”...

Mr. Hewitt, a szállodás azonban a megfojtott Mrs. Smollettban felismerte azt a nőt, akivel „mint férjes asszonnal”, Clinker a szobát kivette. Ona is rávallott Clinkerre, hogy felismerte a bárban...

Ekkor Clinker már nem tagadott tovább, beismerte, hogy Mrs. Smollettot, azaz a nevelőanyját ő fojtotta meg.

Az igazi szenzáció azonban mégis az volt, amit a tárgyaláson Clinker „kitalált”!

– Miért hozta a városba Mrs. Smollettot? – kérdezte Clinkertől Mr. Laurel bíró.

– Mert be akartam neki bizonyítani, hogy az a szemét apám, a „skótszoknyás felügyelő” volt annak a száz lánynak gyilkosa, akiket tíz év alatt megfojtottak, „akarom mondani megfojtást nyertek” – ironizált Clinker.

– És mivel akarta ezt bebizonyítani a mostohaanyjának? – faggatta tovább Mr. Laurel, a bíró.

→

Már a Horthy-korszak elején nyilvánvalóvá vált, hogy a parasztság alacsony iskolázottsága számos gazdasági, gazdálkodási és politikai problémát rejt magában. *Czettler Jenő*, az első világháború elején megjelent munkájában kifejtette, hogy a parasztság önálló politikai és társadalmi szerepvállalásához, gazdasági eredményeinek javulásához nagyobb műveltségre lenne szükség. Az iskolarendszer nyújtotta szerény alapműveltséget iskolán kívüli oktatással kellene megtétezni, amelynek középpontjában a kigazdák szakképzése állhatna. E nevelést többek között falusi gazdakörök és szövetkezetek szervezésével vélte megvalósíthatónak.⁴ A világháború után, az iskolán kívüli népművelés fogalomköre és gondolata gyorsan terjedt. Léteztek olyan elképzelések, hogy más országokban már bevált modelleket kellene meghonosítani és elterjeszteni – pl. ír példa szerint a falusi népfőiskolákra épülő népakadémiákat, vagy a skandináv tapasztalatokat, stb. –, de ebben nem születtek eredmények.⁵

Az 1923-ban zászlót bontó Falu Országos Földműves Szövetség, mint agrárius mozgalom, feladatának a közép- és nagyparasztság megszervezését tekintette. Elsődleges célja: „A falu és a falu népének erkölcsi, anyagi és kulturális gondozása és fejlesztése” volt.⁶ S mint a szövetség alapszabályának II/1. pontja kimondta, „A cél elérése érdekében... gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységet fejt ki, aszerint, amint ezt a helyi viszonyok, vagy az általános érdekek megkívánják.”⁷

A Faluszövetség alapítói (*Rubinek Gyula, Meskó Zoltán, Nagyatádi Szabó István, Sokorópátkai Szabó István*) úgy látták, hogy elsősorban a már hagyományokkal rendelkező gazdakörök lehetnek támaszaik, helyi szervezeti formáik. Az első világháború előtt a gazdakörök többségét – 1907-ben összesen 532 kört – a Magyarországi Földmunkások Szövetsége tömörítette,

→
– Az apám naplójával, amit a halála után találtam meg a fiókjában! Abban minden fel van tüntetve pontosan – felelte Clinker.

– Ez a napló most magánál van?

– Csak volt, bíró úr, mert én, hülye odaadtam a nevelőanyámnak, Pollynak, amíg viszkieért lementem a bárba... Mire visszajöttem a piával, Polly elégette a kandallóban apám naplóját, – magyarázta a fiú.

– Ez nem túl meggyőző bizonyíték, Mr. Smollett! De miért kellett ehhez Mrs. Smollettot a városba hoznia?

– Hogy megmutassam neki a helyszíneket, ahol apám a megfojtott, megerőszkolt lánvokat kidobta a kocsijából, a folyóparton...

– Nagy fantáziája van magának Mr. Smollett, de mondja már meg, hogyan létezik az, hogy az állítólag apja által megfojtott lányok esetében sosem maradt nyom?

– Hogy apámat, a skótszoknyás felügyelőt idézzem: „ha én azt tudnám, én lennék az atyáuristen”. De talán jól emlékszem, ez nem az apám bűnpere, hanem az enyém! – Nézze bíró úr, én azt elismerem, hogy a mostohaanyámat, pardon nevelőanyámat megfojtottam, amikor tudomást szereztem arról, hogy az apám naplóját elégette, szóval a bizonyító erejű dokumentumok elégetése miatt –, ahogy rendőrénél mondják...

– Az Ön által említett „bizonyíték” igen ingatagnak tűnik Mr. Smollett.

1920-ban azonban mindössze 12 kört tartottak hatókörükben. 1921-re a helyi csoportok számát föltornászták ugyan 42-re, de befolyásuk nem tudta megközelíteni a régi időkét.⁸ Szerepét fokozatosan átvette a Falu Országos Szövetség és az Országos Földműves Szövetség egyesületéből létrejött Faluszövetség, mely működésének első tíz évében elérte, hogy az országban működő társadalmi egyesületek mintegy 50 százalékát bevonta tevékenységébe.⁹ Nógrádban is a Faluszövetség alapszabálya szerint működött a 44 gazdakör többsége. A fennmaradó kisebbség az Országos Gazdasági Liga (Buják, Szarvasgede, Zagyvaszántó), a Magyar Parasztszövetség (Kozárd), a Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara (Litke, Tereske) és a húszas évek elején, a Magyarországi Földmunkások Szövetsége (Tolmács) égisze alatt fejtette ki tevékenységét.

A keresztény kisgazda orientációjú Faluszövetség egységes falupolitika kialakítására törekedett. Elsősorban a már létező egyesületeket kívánta szervezeti keretébe vonni, de ahol még nem működött kör, ott szervezéssel alakítottak.¹⁰

Hasonlóan jár el a többi agrárius szövetség is. Például a Litkei Mezőgazdakörnek alakuló közgyűlésén felvett jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: a Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara „a megalakítás kérdésében ... megkereséssel fordult a község előljáróságához”. Az előljáróság pedig megszervezte a gazdákat, az alakuló közgyűlésen felolvasták a kész alapszabályt, amit azonnomban el is fogadtak, s ezzel megkezdhetette szervezeti életét a gazdakör. Ez az eset a megalakulás egy tipikus példájának tekinthető.

Ha a megye térképére vetítjük azokat a községeket, ahol gazdakör alakult, lokálisan elhatárolható két területen jellemző az előfordulásuk. (1. sz. ábra.) Nógrád nyugati szegletében és Balassagyarmat–Szécsényvonalától délre a megye tengelyében. A gazdakörök ilven hokros jelentkezése a természeti adottságok mellett talán éppen a szervezésre jellemző módszerek miatt sem véletlen.

→

Kicsit bemószterolás-ízű az ön vallomása... Mikor crószakolta meg az áldozatot?

– Amikor visszamentem hozzá a bárból a két üveg skót viszkivel...

– Kedves Smollett, maga valamikor rendőr volt, és úgy hallottam, hogy nem is rossz rendőr – próbálkozott tisztán látni a bíró, Mr. Laurel, – szóval egy maga által döntőnek értékelt bizonyítékot, nevezetesen az apja naplóját, mely az általa elkövetett gyilkosságokat rögzítette, időrendi sorrendben, – hogyan adhatta Mrs. Smollett kezébe? Nem számított arra, hogy az asszony megsemmisíti az ön „döntő” bizonyítékát? Erre még egy hatéves gyerek is gondolt volna, Mr. Smollett!

– Én is gondoltam erre, bíró úr... Engem már égetett, emésztett ez a napló, meg kellett, hogy mutassam a mostoha, pardon nevelőanyámnak, bár tudtam, hogy megsemmisíti azt! Erre én is számítottam! Magam is ezt akartam tenni, csak nem mertem! Most látta csak ez a nő, hogy kinek volt a felesége...

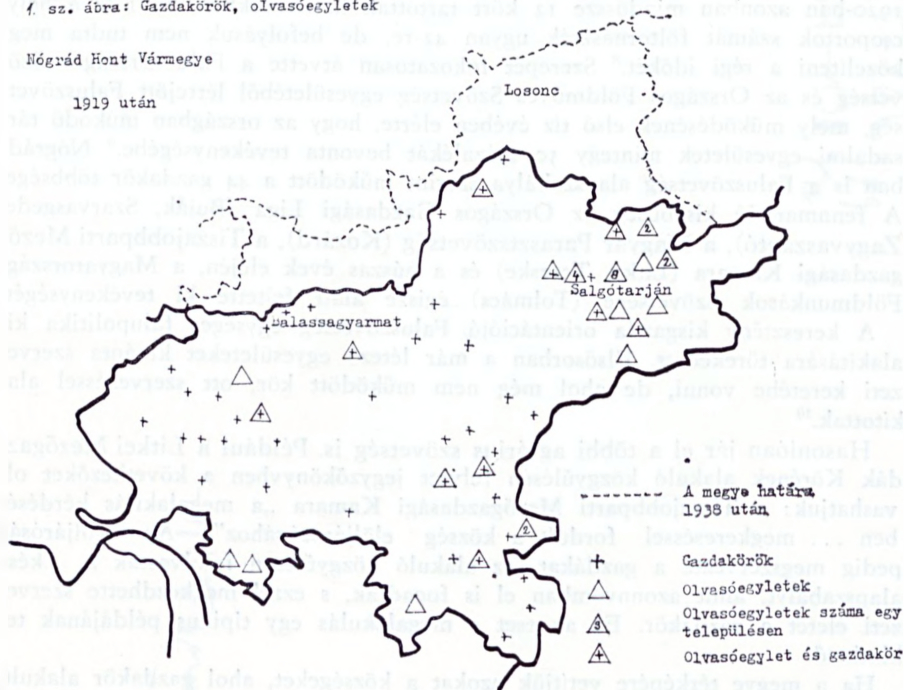
Én már tizenötéves korom óta, midőn először megláttam a fürdőszobában meztelenül, örültem kívántam a nevelőanyámat, aki aztán rendszeresen előttem vette fel a melltartóját, hogy csodálhassam isteni, kőkemény meleit... Majdnem minden éjszaka az apámé volt! – Én az emeleti szobában laktam. „Édeskői”, az ikrek a hálószobájuk mellett aludtak, s regge-

→

1. sz. ábra: Gazdakörök, olvasóegyletek

Hógrád Hont Vármegye

1919 után

lente óriási élménybeszámolót tartottak az „öregék” viharos szeretkezőseiről...

– Miért vitte a folyópartra a holttestet, Mr. Smollett – erősködött Mr. Laurel, bírói minőségében. – Miért?

– Csak a régebbi „leányfojtogatásokra” akartam emlékeztetni szép kis városkánk lakóit. Jónéhányan úgy gondolom bizonyára rájöttek arra – mondta a volt rendőr –, hogy összefüggés van Mrs. Smollett „fulladásos halála” és az előző száz lány megfojtása között. A hullát kocsiárammal vittem el a folyópartra, ott meg kidobtam, ahogy apám mindannyiszor csinálta.

Hát így folyt le a bírósági tárgyalás. Clinker százhusz évet kapott. – Immár élete végéig raboskodhatott a melbournei börtönben.

Mr. Andrews ott volt a Polly temetésén, akit férje mellé helyeztek örök nyugalomra. Mr. Andrews ezt követően a közeli nagyvárosba helyeztette magát, ott lett aztán felügyelő, Mr. Zimmy pedig rendkívüli stréber módon öt év alatt elvégezte a jogi egyetemet, és főügyész lett ugyanott, ahol Mr. Andrews főfelügyelő. Mr. Andrews már nagyon unta az egyedüllétet, megnöszült. Mr. Zimmy továbbra is két dologtól irtózott nagyon: az őszi esőktől és a nőktől. Hősies helytállással nőtlen maradt, bár igencsak ostromolták a leendő feleségek, mert jóképű férfi volt.

Egy esős őszi napon Mr. Andrews főfelügyelő lábát az íróasztalán nyug-

A gazdakörök működésének két lényeges területe a gazdasági szervező tevékenység és a felvilágosító, ismeretterjesztő, népművelő munka. Gyakoriat voltak a gazdaudvar-versenyek, az állatbemutatók, egybekötve tenyészállat-díjazásokkal, a harmincas években pedig az ezüstkalászos tanfolyamok.

Különösnek tekinthető az 1920-ban alakult Nógrád megyei Földművelésügyi programterve, amely elsősorban „gazdasági iskolák létesítésére, a földműves ifjúság helyes nevelésére” törekedett.¹¹ A Faluszövetség helyi csoportjainak alapszabályai általában rögzítették – mint például a Cserhátsurányi Fiókegyesületé –, hogy „a falusi társadalomnak osztály és hivatás szerint tagosulásra és anyanyelvre tekintet nélkül nemzeti alapon való” összefogására törekednek.¹² A Balassagyarmati Evangélikus Földműves Ifjúság rendszeresen játszott színműveket, de gyakran előfordult, hogy községi gazdaköröknek is volt „ifjúsága”, s népszínműveket tanultak be.

Olvasóegyletek

Az olvasóegyletek előfordulási helyei szinte ellenpontozzák a gazdakörökét. A 38 olvasóegylet Salgótarjánra és közvetlen környékére koncentráltak a korszakban. (1. sz. ábra.) Alakulási idejüket tekintve itt is a konszolidációs évek termik a legtöbb egyesületet, majd pedig a háborúig tartó időszak. (Lásd a táblázat adatait.)

A legsokoldalúbb tevékenységet a megye nagy iparvállalatának olvasóegylete fejtette ki, a Vasmű-Acélgyári Felügyelő és Munkásszemélyzeti Olvasó Egylet, vagy egyszerűbb nevén az Acélgyári Olvasóegylet. A háború utáni évek az egyesületi élet jelentős visszaesésével jártak, mivel a részvénytársaság az országcsönkítással ipartelepeket, vas- és mész-kőbányákat, szénbányái nagy részét veszítette el. A termelés visszaesett, a dolgozók száma 2000-ről 1100-ra csökkent. Az egyleti helyiségeket évekig a csendőrség használta. Elvértve né-

→
tatva éppen a helybéli Morning Start böngészte, amikor kopogtatás nélkül benyitott az ajtaján dr. Zimmy, a főügyész.

– Meghalt Fauna, a „százszoros leányfojtogató”, mondta gúnyosan a főügyész.

– Mikor? – kérdi Mr. Andrews.

– Ma, hajnalban – feleli Mr. Zimmy. – Tegnap este, talán érezve halála közeledtét „egy kis papírt” kért az egyik ápolótól. A papírdarabkát, „cigare” kérte. Halála után a párnája alatt találták meg, itt van.

Mr. Zimmy átadta a papírdarabot a főfelügyelőnek.

A papírdarab olyan gyűrött volt, mint egy százéves férfi arca. Golyóstollal ezt írta rá Fauna:

Kedves Andrew felügyelő urr!

Azon az iccákán, amikor a fojoparton aluttam hajnalban egy férjfi látam amikor egy Bujikkból kidobot egy sárgarubás nőtt, az a férjfi Mr. Smolit vót megismertem ütöt a skót szoknyájáru.

Ü meglátott engemet

Fauna (Calvinn Murrst)

Mr. Andrews rezzenéstelen arccal olvasta végig Fauna levelét, aztán megkérdezte Mr. Zimmyt, hogyan került hozzá a papír.

hány bál, színelőadás és a könyvtár működése jelentette az olvasóegylet életének folyamatosságát.

A húszas évek közepétől virágzásnak indult az egyleti élet. A bálók színesedtek. Fegyelem, pontosság és tisztaság jellemezte őket, s rangos eseménynek számított a város életében. 1935-től a zenét *Krajcsi Lajos* „Szürke Fiúk” nevű jazz-zenekeze szolgáltatta, az acélgyári cserkészek olvasóegyleti álarcosbálgái kuriózumnak számítottak, a dalárda figyelemre méltó tevékenysége pedig külön fejezetet is megérdemelne. A műkedvelő szakosztály 1926-tól, *Szabó István* rendezői munkásságával érte el csúcspontját.

1930. október 12-én méltóképpen ünnepelték az olvasóegylet fennállásának 50. évfordulóját. Az ünnepségen a salgótarjáni kultúregyesületek és felekezetek képviselőin túl eljöttek a borsodnádasdi és ózdi társegyesületek díszvendégei is. Este az Operaház művészeinek közreműködésével rendeztek hangversenyt, amely előtt *Wabrosch Béla* elnök tartott ünnepi beszédet. Az ünnepi hangulat nem sokáig tartott, mert egy hét múlva már kultúrelőadást rendeztek Salgótarján szegényei javára.

Az egyesület választmánya és a gyár vezetői fontos szerepet szántak a könyvtárnak dolgozók műveltsége gyarapításában. A könyvtár könyvállományát csaknem megduplázták a két világháború között – 1944-ben 4285 kötetet tartottak nyilván –, a gyarapítás még a nagy gazdasági válság éveiben sem szünetelt. A kölcsönzött könyvek száma 1943-ban volt a legtöbb: 10648 kötet.¹³

A Hirsch és Frank Gépgyári Alkalmazottak Olvasóköre 1912-ben alakult, 1922-től Gépgyári Alkalmazottak Olvasóköre nevet vette fel. Az egyesület az olvasás és a hozzá kapcsolódó tevékenységeken túl színjátszó kört működtetett, bálkat rendezett. Hagyománnyá vált, hogy minden év karácsonyán ünnepélyt rendeztek és megajándékozták a szegény „gyári” gyerekeket. Az

→
– A főorvos küldte el nekem, ma reggel.

Ja, persze. Elvégre te is doktor vagy – ironizált Mr. Andrews. Mr. Andrews elment hát a melbourne-i fegyházba, a Smollett-fiúhoz, mert néhány technikai részletre azért kíváncsi volt... Clinker és Andrews tegező viszonyban voltak, hiszen Clinker gyakran bejárt apjához az irodába. Ott sokszor találkozott az akkori segédfelügyelővel.

Mr. Andrews a beszélőre jónéhány csomag skót cigarettát vitt be Clinkernek, talán azért, hogy bosszantsa, vagy azért, hogy a Mr. Smollettől régen kapott skót-cigarettakészlettől szabaduljon.

Említést tesz Clinkernek Fauna leveléről.

Clinker: Na, az idióta fényt derített a múlt sötét foltjára. Tényleg látta apámat, akkor amikor az, Elle Kay holttestét kidobta a Buickból, szép kisvárosunk kies folyópartján. Mondta is apám, hogy lekapatja azt a hülye hullamosót. Érthető: a száz esetből ez az egyetlen, melynek szemtanúja akadt!

Mr. Andrews: Te, Clinker, hol szedte fel apád a lányokat, akiket aztán megröszakolt és megfojtott? Netán te szedted fel a lányokat neki?

Clinker: Na, én egy lányt sem „szedtem fel” apámnak. Rafinált volt az öreg, mindig csak stoppos csajokat vett fel az autójába, általában a környékről, de néha az ország távolabbi részeiből is... Lehet, hogy több lány

olvasókör nem csupán anyagi támogatást kapott a gyártól, hanem az igazgató, *Horváth Géza* személyesen is részt vett tevékenységében. Valóságos népművelőként viselkedett, hiszen aligha volt nélküle műsoros est az olvasókörben, vagy a város bármely egyesületében, ha a Hirsch-gyáriak felléptek. Feleségével együtt gyűjtötték maguk köré az alkalmazottakat, tisztviselőket. A kultúr-estélyeken nem egyszer saját családjának tagjai is felléptek.¹⁴

A múlt század végén alakult a Salgótarjáni MÁV Segédtiszti Olvasókör. Tevékenysége céljaként fogalmazták meg, hogy „... a helyben lakó szolgálatot teljesítő m. kir. államvasúti segédtisztek és segédtisztjelöltek és annak megfelelő iskolai végzettséggel bírók egymás közötti társadalmi érintkezését lehetővé tenni, hogy szellemi műveltségüket önképzés által fejlesszék....”¹⁵ 800 kötetes könyvtárral, tekepályával, biliárdtal és egyéb társasjátékokkal rendelkeztek. A sajtó elismerően szólt az állomáson levő vámvizsgáló nagytermében 1924 szeptemberében rendezett „nagyszabású” kabaré-előadásokról, amely zsúfolásig telt nézőtér előtt zajlott. 1943 karácsonyán bemutatták *Gárdonyi Géza* „Karácsonyi álom” című három felvonásos betlehemes játékát.¹⁶

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Segédtiszti és Altiszti Olvasókörét 1895-ben alakították. A háború alatt hadi kórháznak használták a kör helyiségeit, könyvtára megsemmisült. 1934-ben már újra 1200 kötetes könyvtárból válogathattak a tagok, de a szórakozáshoz is együttálltak a tárgyi feltételek: kártyaszoba, biliárdterem, modern tekepálya. Társas összejövetelei, mulatságai, színjátszó eladásai rendszeresek voltak.¹⁷ A Kőszénbánya Rt. iparosai külön olvasókört hoztak létre, de más salgótarjáni bányákhoz tartozó kolóniákon is működtek olvasókörök, (pl. Borsodban a Macskalyuk-bányatelepi Olvasókör, amely a Somoskői Bazaltbánya Rt. telepe volt és a Farkaslyuk-bányatelepi Olvasókörök a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. érdekeltiségében).

→

felismerte a „skót szoknyás felügyelőt”, de felismerésüket már nem tudták közölni senkivel sem, mert, hogy úgy mondjam nem volt rá idejük... Egyébként városunkbéli lány csak egy volt köztük. Ella Kayt abban az elhagyott utcában szedte fel apám, ahol a lány barátnője lakott, persze véletlenül...

Aztán neki se volt ideje a „felismerését” másokkal közölni...

Mr. Andrews: Apád minden „lányfelszedését” láttad, vagy csak elmesélte ezeket neked?

Clinker: Szaladgáltam én is eleget éjszaka, láttam vagy húsz alkalommal... Tudtam, hogy apám a megfojtott lányok gyilkosa, ezután minden esetét elmondta – dicsekedve – nekem... Mindig azt a hülye skót dalt dudorászta, ha egy-egy sikeres akciójából visszatért, ez volt a fő perverzítése.... Nálunk, tudod családi hagyomány a perverzítás, apai felmenőink között mindig akadtak fojtogatók, egyebek...

Mr. Andrews: Humorodnál vagy, mint mindig, Clinker... Az apád „naplója” – az, ugye hamuka volt?

Clinker: Az hát, jellemző Laurel bíró hülyeségére, hogy majdnem bevette ezt a hadovát!

Mr. Andrews: Te, én azt sem hiszem el, hogy te Pollyt, a mostoha, pardon, nevelőnyádat megerőszakoltad...

Clinker: Nagy megérzéseid vannak, fiú!

Nem kellett nekem öhozzá erőszak...

→

A város szintén nagy tradíciókkal rendelkező egyesülete a Salgótarjáni Római Katolikus Olvasókör. Fennállásának 30. évfordulóját 1930 májusában ünnepelte. Munkálkodásának középpontjában a művelődés, a karitatív tevékenység és a keresztény társadalmi élet állott. A körben rendszeresek a felolvasások, előadások, a színjátszás, volt vigalmi gárdájuk. Színi előadásukat a jó idők beálltától a nyári színpadjukon tartották. Előfordult, hogy felolvasó, műsoros estjeiken az érdeklődők nem fértek be a nagyterembe, és az ablakok alatt is hallgatták az előadásokat. 1927. novemberétől önálló mozi, 1930 nyarától pedig tekepálya szolgálta a tagok jó közérzetét. Még nem fizették ki az olvasókör építésére felvett kölcsönöket, amikor máris hozzáláttak a kicsinek bizonyult épület bővítéséhez. Megkeresésük eredményeként a Földművelődésügyi Miniszter 10 000 pengő segély kiutalását ígerte az építkezéshez.¹⁸

Baglyasalján, mint akkor még önálló településen négy olvasókör is létezett. A Baglyasaljai Bányamunkások Olvasóköre és a Baglyasaljai Altiszti Olvasókör volt a legjobban ellátott és legrendszeresebb életet élő, de folyamatos munkát végzett az Iparos Olvasókör és a Római Katolikus Olvasókör is. Előfordult, hogy együtt tartották az ünnepeket, de praktikus dolgokban is együttműködtek. Két-két olvasókörbe járhattak Salgóbányán, Zagyvarónán, Zagyvapálfalván, de volt Somoskőújfaluban, Somlyóbányán, Etes-Amálián és Jánosaknán is. Jobbágyiban a Katolikus Olvasókör mellett külön olvasókört tartottak fenn az iparosok. Palotáson az Iparos Olvasóegylet önálló helyiséggel rendelkezett.

Kaszinók

A kaszinók az úri világ társaskörei maradtak. A Nógrádban alapított 13 kaszinóból mindössze a sziráki és a berczeli nem szelektálta a tagokat, a vá-

→
Amikor a barátnőjénél lakott, többször próbálkoztam már vele. Most bejött... Azt ígértem neki, hogy megmutatom azokat a helyeket, ahol férje, apám a megfojtott lányokat kidobta kocsijából. Így jött el velem, kisvárosunkba...

Mr. Andrews: Clinker, te szerelmes voltál a mostohanyádba?

Clinker: Igen, tizenöt éves korom óta szerelmes voltam Pollyba.... Azóta mikor először megláttam meztelenül, s azóta is... Amikor megláttam őt bikiniben a városi strandon, ahol mindig nagy sikere volt a férfiaknál akkor is... Szerelmes voltam a fekete hajába, a kőkemény mellcibe, fehér combjaiba, mindenébe szerelmes voltam! Jobb, ha tőlem tudod meg, hogy apám piszokul féltette tőlem „szép kis feleségét”! Azt mondta, hogy megöl, ha Pollyhoz nyúlok... Amikor a szálloda bárjából visszamentem a szobánkba, már elég piás voltam, a bárban is iszogattam egy kicsit, úgy három viszkít és Polly már meztelenül várt az ágyon szétvetett combokkal... Világítottak a fehér combjai a szobában, sőt, hogy költői legyek „az éjszakában”... Most végre megtörtént az, amire húsz éve örültem vágytam... Csodásan szenvedélyes volt Polly, de amikor kimerülten elaludt hajnal felé, ne feledd, hogy már negyvenhét éves volt – megláttam pihegő fehér nyakát: meg kellett őt fojtanom...

Hogy elvihessem holtan oda, ahol apám azt a sok lányt kidobta az autójából, akiket megerőszakolt – és sajna – szintén megfojtott...

rosi kaszinókra ez már nem jellemző. A „Berczeli Kaszinó” alapszabálya így fogalmazta meg fő céljait: „...művelt társasági eszmecsere által közértelemesség fejlesztése osztályok kizárása nélkül, testvériség eszméjének megvalósítása, a közjónak és a hazának felvirágoztatására szükséges erők összesítése”.¹⁹ A tizenhárom kaszinóból hat már az előző korszakban is létezett, hét pedig az 1922–1931 közé eső időszakban alakult. (Lásd a táblázatot, a 2. sz. ábrát.)

A Nógrád vármegyei Kaszinó már nem nyerte vissza valamikori fényét a háború után. A harmincas évek egy közgyűlési beszámolója részvétlenségről és a kaszinó iránti érdektelenségről számolt be. Ennek okául a tisztviselők és a nyugdíjasok nehéz helyzetét, a fiatalok elfordulását és a sok társadalmi egyesületet emlegetik. A kaszinói igazgató jelentése szerint, a 104 rendes tag 382 pengő, a 76 kültag pedig 342 pengő hátrálékkal tartozott.²⁰

Hasonló helyzetben volt a Szécsényi Kaszinó is. Bérelt házban tartott fenn helyiséget, de működését a húszas években a pangás jellemezte. 1929-ben *Wolf Béla* több javaslatot tett a kaszinói élet fellendítése – az egyesület legyen nyitott, vonják be a nőket, családtagokat, legyen jelen a zene, a dal, stb. –, de nem sok sikerrel.²¹

Salgótarjánban kiterjedt kaszinói élet folyt. A város iparvállalatainak és nagyobb bányatelepeinek életéhez hozzátartozott a kaszinó. Míg a munkások és altisztek szórakozásának, művelődésének színtere az olvasóegylet volt, addig a tisztí világa, a város előljáróié a kaszinó. A korszakra jellemző erős társadalmi elkülönülési igényt jól szolgáltá ez a forma.

A megyve legreprezentatívabb kaszinója az Acélgvári Tiszti Kaszinó volt. A háborús évek a gyár szomszédságában, az olvasóegylet melletti épületüket

→

Szóval ez történt, na... Hiába, mint említettem – már apai felmenőim is nagy fojtogatók voltak...

De talán csak így akartam figyelmeztetni kisvárosunk lakóit, hogy van valami összefüggés a száz lány megfojtása, és a „skótszoknyás felügyelő” feleségének megfojtása között...

Mr. Andrews: Hát, Clinker, én most megyek, azt hiszem az elkövetkező száztizenkilenc évben nemigen látogatlak meg majd itt a fegyházban. Jó pihenést kívánok neked, csomagban küldök még skót cigit, rengeteg maradt még abból, amit apád ajándékozott nekem. Nem haragszol azért, hogy így kérdezgettelek?

Clinker: Vagány vagy, Andrews, bírtalak téged mindig, de apámat, a skót szoknyájával, meg az egész „skótságával” együtt nagyon rühelltem. Főleg azt az idióta skót népdalt nem csíptem, amit mindig eldúdolt, miután egy-egy spinkót megfojtogatt... Na, járj szerencsével Andrews...

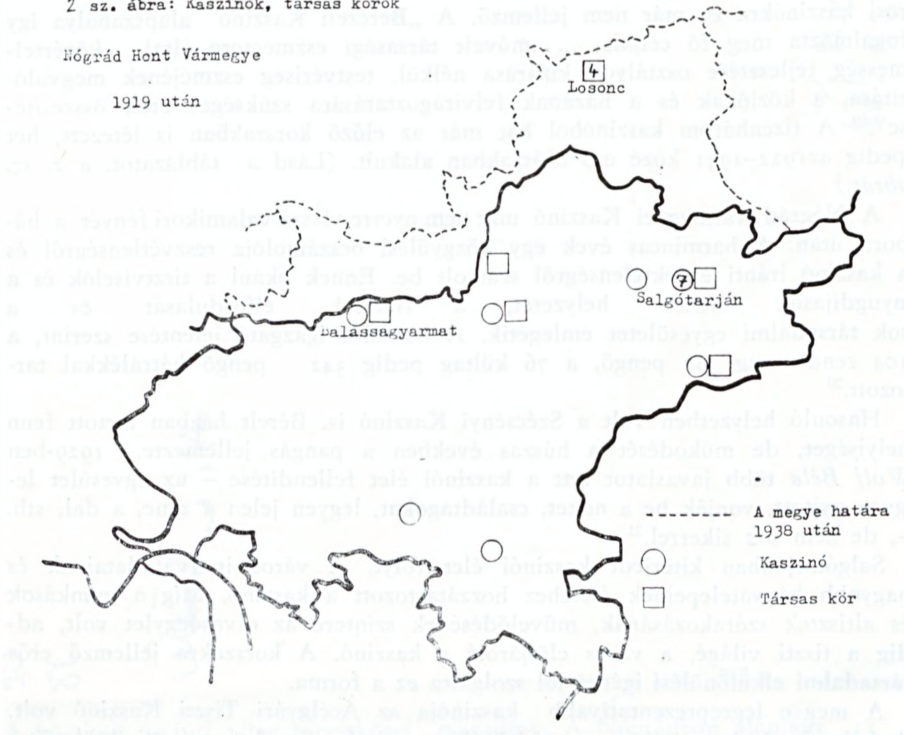
Mr. Andrews a Clinkerrel történt beszélgetéséről részletesen beszámolt dr. Zimmermann ügyésznek, pardon, a főügyésznek, „Zimmynek”. Zimmy megcsóválta szép fejét, ugyanúgy, mint amikor a feleségjelöltek ajánlközását szokta visszautasítani, s így szólt:

– Te Andrews, jogilag itt egy tény bizonyított: az, hogy Clinker megfojtotta a kedves mostoha, pardon nevelőanyját, anyukáját.

Szerintem Clinker jónéhány lányt megfojtott maga is, sőt – most szór-szálat hasogatok: az elmebeteg Fauna „levele” egyáltalán nem fogható fel

→

2 sz. ábra: Kaszinók, társas körök

→
bizonyító erejű dokumentumként! Tudod, hogy a hullamosó nagyon szeretett piálni, hát a diliházban ettől a nagy lehetőségtől jórészt megfosztotta őt Mr. Smollett, meg persze a szabadságától is megszabadította őt az elmeógyintézeti elhelyezés.

Talán így állt bosszút Fauna, a beszámoló „levéllel” a skótszoknyás felügyelőn – annak halála után... Lehet, hogy nem is a felügyelőt, hanem Clinkert látta a hullamosó a folyóparton, azon az ominózus hajnalon...

Aztán Clinker szólt a kedves papának, hogy tegye hűvösre Faunát! Lehet, hogy a pajzán, skót dallal arra figyelmeztette Mr. Smollett Clinkert, hogy mindannyiszor tudott a büntetteiről, a lányok megfojtásáról.. De hagyjuk a fenébe az egészséget, Andrews, gyere el hozzám, mert meg akarom veled beszélni a Smith-ügyet, tudod ez az a pali, aki kirabolta szép városunk egyetlen bankját...

Most írom emlékirataimat is. Egy agglégény feljegyzései a címe, egy-két stilisztikai problémát akarnék veled megbeszélni, hiszen te mindig nagy irodalmár voltál... Csak a feleségedet ne hogy magaddal hozd – tette hozzá elgondolkodva Zimmy.

– Én sosem voltam nagy irodalmár – szerénykedik Mr. Andrews – és ne aggódj, a nejemet nem fogom magammal vinni. Mr. Smollett, ő volt a nagy irodalmár, a fiainak is skót regényhősök nevét adta! Most elmegyek Fauna temetésére, biztos én leszek az egyetlen résztvevő, viszek neki egy szál virágot... aztán indulok hozzád Zimmy....

– De vigyázz ám a temetésen, nehogy megkínáljon Fauna angolszalonnával – figyelmezteti Mr. Andrews főfelügyelőt Doktor Zimmy...

– VÉGE –

sem hagyta nyomtalanul. 1923-ban nagyobb összegből felújították a könyvtárat. A következő évek pénzügyi nehézségekkel teltek, amelynek részben az infláció volt az oka, részben az, hogy a „multságok, játékok tetemes vigalmi adó alá estek, sőt még a közgyűléseink megtartása is csak megfelelő belyegilleték stb. lefizetése mellett engedélyeztetnek”, s még ezt tetézték egyéb kifizetések, hozzájárulások: „cserkészek zászlójára, torbagyi viharkárosultaknak, leventék alapítványára, olvasóköri dalárdáknak összesen 1 625 000 K-t.”² Ezekben az években gyakran adták ki helyiségeiket más egyesületeknek, bár ezek közül nem mindegyik volt fizetőképes. Ahogyan az egyesület történetének szerzője Wabrosch Béla írta: „Szinte özönével dőltek ránk a keresztény, hazafias irányú gyuletek...”³

A kaszinó lassan tért magához, a múltjához méltó konszolidált életet csak a harmincas évektől élt. Általában 10–15 lapot járattak, rendszeresek voltak az előadások, felolvasások. Több száz fős báljaik, ahol egyszerre cigányzene és jazz is szólt, jelentős társadalmi eseménynek számítottak. A kaszinó és az olvasóegylet épületét egy függőfolyosó, az úgynevezett „sóhajok hídja” kötötte össze, s ha az úri közönség érdeklődésének megfelelő programot vélt az olvasókörben, ezen keresztül látogatta, majd tért vissza. A kaszinó természetes tartozékai voltak a játéktérmekek. E helyiségekben a szerencsejátékok fogalma alá tartozó „hazard” játékok is megengedettek voltak. Erre a „kártyajátékokkal üzőtt visszaélések megakadályozása tárgyában kibocsájtott 174000/1928. B. M. sz.” rendelet külön feltételeket állapított meg. Ez a rendelet szabályozta a kaszinók tagfelvételi rendjét is. Eszerint két egyesületi tag ajánlására, a jelentkező nevének 14 nappal a közgyűlés előtt történő kifüggesztése után lehetett szavazásra bocsátani a tagsági kérelmet. A kaszinói életet élő egyesületek záróráját éjjeli két órában szabta meg a rendelet.

A gyári, bányai és helyőrségi kaszinókon kívül a városnak külön kaszinója létezett, 1876-os alapítással. A Tanácsköztársaság idején megszűnt a tevékenysége, s csak 1924-ben alakult újjá *Róth Flóris*, bányaügyi főtanácsos vezetésével. Először a Vadász Szálló nagytermében rendezték összejöveteleiket, de ez nem oldotta meg helyiség gondjukat. Végül Róth Flóris bányaigazgató jóvoltából, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. átruházta a kaszinóra a Kiss Gyula-féle vendéglő melletti helyiségei bérleti jogát. A termeket úgy alakították át, hogy kapcsolatban legyenek a vendéglővel, de a különállást is biztosították. Az 1926-os esztendőt 172 taggal nyitották. A húszas évek végén, a harmincas évek első felében különösen élénk társadalmi és kulturális életet élt a kaszinó. Jelentős újításnak számított, hogy minden csüörtökön este hölgynapot tartottak, amikor a „kaszinótagok hölgy hozzátartozói is szabadon” használhatták az összes helyiséget.

Társaskörök

A társaskörök belső élete alig különbözött az olvasókörökétől, olykor a kaszinóképtől, egyesek működésének azonban jellegzetességet, karaktert adott, ha valamilyen konkrét érdeklődési terület, vagy cél köré szerveződtek.

Salgótarján nagy múltú társaségylete a palackgyárban fejtette ki napi tevékenységét. A húszas évek első fele jobbra a régi idők árnyékában telt, míg végül 1927-ben, az acélgyár példájára olvasóegyletté alakult a munkások társaségylete. A későbbiekben életük számos mozzanata hasonlított az Acélgyári Olvasóegylet formái megnyilvánulásaira. 1928-ban mindössze 48 fizető

tagot tudhattak magukénak. 1934-ben azonban már 200 fős tagsággal rendelkeztek. 2000 kötetes könyvtárukon kívül volt népi zenekaruk, amely többnyire a színjátszókat kísérte, 1936-tól pedig szalonzenekar is játszott az egyesületen belül. Híresek voltak az üveges-, csiszoló-, iparosbáljaik és hagyományos gyermekmajálisai.²⁵

A Nógrád vármegyei Széchenyi István Társaságot balassagyarmati fiatal értelmiségiek alakították 1939. március 15-én. Sajnos, érdemi működésükre nem sok időt hagyott a háború.

A Kisterenyi Társaskörön kívül volt két népköre is a megyének, Ludányban és Szécsényben. A Ludányi Népkör alapszabálya a gazdakörök és községi olvasóköri célkitűzéseit egyesítette magában. Belépett a Magyar Gazdaszövetségbe, ugyanis művelődési elképzelései mellett külön hangsúlyt helyeztek az „okszerű gazdálkodás előmozdítására” és a hasznot hatjó háziipar meghonosítására”. Emellett jogi tanácsadást adtak a tagoknak, s szükség esetén békéltető bíróságokat állítottak. A népkör politikai kérdések megtárgyalásától távol tartotta magát.²⁶

A visszacsatolás után Losoncon bejegyzett társaskörök közül a Polgári Kör érdemmel kitüntetett figyelmet. Helyiségeiben a mai értelemben vett korszerű művelődési otthoni tevékenységet fejtett ki. Társas összejövetelein, műsoros délutánjain, a szórakoztató játéklehetőségeken kívül ismeretterjesztő és szaklapokat járatott, nyilvános előadásokat, felolvasásokat, multságokat rendezett. Épületében kapott otthont a Losonci Magyar Dalegylet, s minden hét egy délutánján a nagyközönség rendelkezésére állt kölcsönkönyvtára.²⁷

A vázlatosan bemutatott egyesülettípusok a két világháború közötti Nógrád társadalmában létrejött egyesületeknek csupán egy töredékét alkotják. Kutatásaim során eddig 465 művelődési tartalmú egyesületet leltem fel, amelyek szűkebb hazánk e néhány évtizede alatt fejtették ki tevékenységüket. Feltételezem, hogy sokaknak az egyesületek e burjánzása meglepő jelenség. Pedig érdektagolt, modern társadalmakban az állampolgárok leginkább egyesülés révén nyerhetnek árnyalt, valóságos önkifejezési formákat, maguknak való szervezeteket. S a jól működő szervezetekkel otthonosságot: a valahová tartozás megerősítő érzését. Az ilyen igények megfogalmazására és gyakorlására az európai társadalomfejlődés nem tudott jobb keretet találni, mint a jogi garanciákkal is biztosított egyesülést. A dualizmuskori és a két világháború közötti évek csupán prológust jelentettek a szabad egyesülés jogának kivívásához. Mai társadalmi életünknek is szomorú tragédiája, hogy amikor e prológus után elkezdődhetett volna az igazi kibontakozás, rövidesen lehullt a függöny. Az egyesületek nagy társadalmi szerepjátékát a második világháború után rövidesen kiteljesedő, kontrollját vesztett hatalom felfüggesztette.

JEGYZETEK

1. E tendenciát jól mutatja Nógrád vármegye művelődési tartalmú egyesületeinek számszerű alakulása:

Korszak	1849 előtt	1849—1866	1867—1874	1875—1899	1890—1918	Összesen
Egyesületek száma	9	3	10	41	156	219
2. A kérdés iránt érdeklődő olvasó áttekintést talál e problémáról, a Nógrád Megyei Közművelődési Központ gondozásában előkészület alatt álló Nógrádi Közművelődési Füzetek IV. kötetében: Brunda Gusztáv Művelődési tartalmú egyesületek Nógrád megyében a két világháború között. Kézirat, 129. p.
3. KISS Jenő: Gazdakörök és olvasókörök a két világháború között. Népművelési Ertesítő, 1963. 172. p.
4. CZETTLER Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bp. 1914. 837—844. p.
5. SZENTIVÁNYI Károly: Népakadémia. Veszprém, 1924. 1—36. p. A népművelők munkaközössége felé. A Balatonkenesén 1943. május 19—21-én tartott országos népművelési értekezlet előadásai és vitaanyaga. M. kir. Országos Iskolánkívüli Népművelési Intézet. Bp. 1944.
6. A „Falu” Országos Földműves Szövetség Alapszabályai. Bp. 1928. 2. p.
7. U. o.
8. KISS Jenő, 173—174. p.
9. H. SAS Judit: Népfőiskolák, gazdakörök, olvasókörök, in.: Fél évszázad két évtizede 1930—1950. Népművelési Intézet és a Szolnoki Megyei Művelődési Központ, 1983. 81—106. p.
10. KISS Jenő, 182—185. p.
11. Nógrád Megyei Levéltár = NML; IV. 489. (Nógrád, ill. Nógrád-Hont vármegye egyesületi alapszabályának levéltári gyűjteménye = NVM EAGY/I. r. sz.) Egyesületek és társulatok nyilvántartási jegyzéke. (A továbbiakban: NML.) IV. 489. 1. r. sz.
12. U. o.
13. Százéves a Salgótarjáni Kohász Művelődési Központ. Szerk.: Molnár Pál. Salgótarján. 1978. Salgótarjáni Kohászati Üzemek Művelődési Központja 127. p.; WABROSCS Béla: A Salgótarjáni Acélgyári Olvasókör története, 1888—1925. Salgótarján, 1926. Munka Könyvnyomda; Munka 1923. okt. 6., 1924. jan. 19., 1925. május 13., 1930. okt. 18.
14. Munka 1924. júl. 12., 1926. jan. 1., 1927. dec. 24.
15. NML. IV. 489. 6. rsz.
16. Munka 1924. szept. 13., 1935. jan. 1.
17. Magyar városok és vármegyék monográfiája. Szerk. LADÁNYI Miksa. Bp. 1934. Bp. = Cegléd, 337. p.
18. NML. IV. 489. 7. r. sz., Munka 1923. okt. 6., 1924. nov. 22., 1925. máj. 30., 1925. dec. 8., 1927. nov. 19., 1930. júl. 12.
19. NML. IV. 489. 1. rsz.
20. Nógrádi Hírlap 1938. ápr. 18.
21. ANTAL Károly: 150 éve alakult meg Szécsényben a Kaszinó. Szécsényi Honismereti Híradó, Szécsény, 1988. 45—48. p.
22. WABROSCS Béla: A Salgótarjáni Acélgyári Tiszti-Casino története 1888—1925. Salgótarján, 1926. 45. p.
23. U. o.
24. Munka 1927. febr. 12.
25. VRATNI József: A Salgótarjáni Öblösüveggyár kulturális élete 1906—1963. Salgótarján, 1963. Salgótarjáni Öblösüveggyár Szakszervezeti Bizottsága.
26. NML. IV. 489. 3. rsz.
27. NML. IV. 489. 8. rsz.: Losonci Hírlap 1938. jan. 16., 1944. jan. 23.

(A dolgozat az Eötvös József-Alapítvány támogatásával készült.)